

helyére utaló jelet nem találtak. Ezek szerint a kápolnát a templomtérből lehetett megközelíteni. A XVIII. századi építkezések miatt a templom és a kápolna szentélyének kapcsolatát nem lehet egyértelműen meghatározni.

Az épület keleti részén négy helyen ástak árkot a szennyvízvezetékek elkészítéséhez. A körülbelül két méter mélységben kiásott árkokból főleg késő középkori, kora újkori leletanyag került elő.³¹ Az épület járószintjét megemelték, erre a feltöltésekből lehet következtetni.³² Az udvar felé eső részeket átörve több gótikus bordát emeltek ki a falból.³³

Az Árpád-kori temető területén valószínűleg a XIX. század első feléből származó meszesgödör szakította meg a sírok sorát. A sírok a pillér mellett északra folytatódtak. 2011-ben megnyitottak egy árkot, melyben összesen 11 sír feltárára került. Egy sírt leleteiből³⁴ a XI. századra keltezhetünk. Az Árpád-kori temető további sírjait, körülbelül nyolcvan találtak meg az épület előtti téren folytatott munkák során. A temető teljes feltárára nem került sor.

A munkák során sokféle tárgyi leletanyag is előkerült: gótikus bordákra, bordacsomópontra, féloszlopokra, könyöklőkre, továbbá kerámiákra is rábukkantak: ezek középkori és hódoltság kori töredékek különböző feltárási szakaszokból.³⁵

Bertényi Iván szerint I. Bélát a szekszárdi monostorban temették el.³⁶ Kozák Károly úgy gondolta, hogy a király valószínűleg abban a kápolnában nyugodhatott, amelyet XVIII. századi felmérések a templomtól északra láthatunk és csak az apátsági templom elkészülése után helyezhették át a templomba.³⁷ Vizi Márta régész 2013-ban végzett ásásokat a szekszárdi Vármegyeháza területén.³⁸ Régészetiileg nem tudják azonosítani I. Béla sírját, mert nem tudni, hogy pontosan hol történt a temetése. A lehetséges helyeken kutatásokat végeztek, azonban nem találtak királyi sírra utaló maradványokat. Azt gondolják a kutatók, hogy Szekszárd korai templomába temethették először, de a kor szokásaihoz híven áttemették egy díszesebb helyre. Sajnos azonban nincs adat arról, hogy hová temették második alkalommal. A fellelhető adatok alapján megállapíthatjuk: nem tudjuk, hogy pontosan hol temették el a királyt. Vagy a mai apátsági templomban vagy más királyi temetkezőhelyén található a sírja. Az apátsági templomban megvizsgálták a helyeket, ahol királyi sírok lehetnének, de nem találtak királyi sírra utaló jeleket. Vizi Márta sok szekszárdi előadásán, illetve a feltárások során és után neki feltett, gyakori kérdésre – „*És mi újság a Béla téren?*” – a régész a következőt szokta válaszolni: „*A szekszárdiak számára az nagyon fontos, hogy királyunk Szekszárdon van eltemetve.*”³⁹ E városban él e legenda, s élni is fog mindörökké...

(A szekszárdi Garay János Gimnázium tanulóinak munkája, felkészítő tanár: dr. Gesztesi Enikő.)

Gujás Enikő–Szilágyi Boglárka–Vecsei Vivien

Kisiratosi mondák

Szülőfalum, Kisiratos egy tiszta, szép, hagyományaihoz mélyen ragaszkodó határ menti település a romániai Arad megyében, ahol jelenleg is a lakosság 96%-a magyar. Számomra nagyon kedves ez a hely, központjában az 1880-ban épült római katolikus templommal, az iskolával, amelynek falai közt ismerkedtem az írás-olvasás tudományával és megtanultam szeretni a falusi embert, szorgos hétköznapjaival, küzdelmeivel, örömeivel, találékonyágával. Impozáns művelődési házának színpada pedig első sikerélményeimet juttatja eszembe. Itt élnek szüleim, nagyszüleim és itt éltek családom ősei is. Kovács Ferenc monográfiájában a Szeged környékéről betelepült Almási, Faragó, Gál, Német, Torma,

³¹ Uo. 409.

³² Kozák Károly: A szekszárdi bencés apátság feltárása I. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szekszárd, 1970. 172.

³³ Vizi Márta i. m. 410.

³⁴ „S” végű hajkarikák, fonott gyűrű.

³⁵ Vizi Márta i. m. 414.

³⁶ Bertényi Iván i. m. 25.

³⁷ Biczó Piroska i. m. 19.

³⁸ A XV. században épülhetett a szekszárdi vár. Vizi Márta: Szekszárdi Vasárnap. 2013. április 7. 7.

³⁹ Vizi Márta tárlatvezetése. Vármegyeháza. Szekszárd, 2016.10.26.

Tóth családok közt említi a Godó nevet is, amely név már szerepel az 1838–39-es dicális összeírásban is.¹

Szüleimmel, nagyszüleimmel sokat beszélgetünk a családban az elmúlt időkről, régi képek segítségével idézzük a múltat. A történeteket hallgatva értem meg, miért ragaszkodik Kisiratos közössége történelméhez, hagyományaihoz, ünnepeihez, dalaihoz, táncaihoz, amit néptáncosként magam is fontosnak tartok. Történelmével először a tájházban ismerkedtem meg. A kis múzeum épülete vertfalú ház, ahol a tárgyak legnagyobb része néhai Kása Antal szorgalmas gyűjtésének köszönhető.

Termékeny táj lévén, az ember korán megtelepedett itt, erre bizonyíték a Kisiratoson 1960-ban feltárt bronzkori sír.² Az Árpád-házi királyok alatt Iratos környéke már aránylag népes vidék volt, amit Anonymus krónikája, s a Gellért-legenda mellett a korai helynevek is igazolnak.³ Az Iratos helynév eredete vitatott: az *írás*, *íratás* vagy talán az *irtás* szóból származtatható. Először 1437-ben említi megbízható írásos emlék mint a Hercegh család birtokát. 1454-ben Hunyadi János birtoka, amelyet Hunyadi Mátyás örökölt. A király a Szerbiából menekült Jaksics Istvánnak és Demeternek adományozta. Ez utóbbi fiai elfoglaltak özvegy Dóczy Imréné Vizes falujának határában egy darabot,⁴ amit egy monda is őriz. A Jaksicsok után a Forgáchok tulajdonába került. 1552-ben, amikor Aradot elfoglalta a török, Iratos a maga 113 családjával a megye negyedik legnépesebb települése volt. A hosszas török-ellenes harcok miatt a XVII. században elnéptelenedik, s 1722-ben a Habsburg-uralom idején készült összeírásokban már mint pusztát említik.⁵ Kamarai birtokként a XIX. század első évtizedeiben telepítések színhelyévé válik. A telepítő nagybirtokos, vagy a kamara szerződésben kötötte ki a szerződő felek kötelezettségeit, amelyet rendszeresen megújítottak. Kisiratoson 1818-ban történt az első dohánykertészek telepítése, akik néhány kivételtől eltekintve magyarok voltak. Az 1828-as összeírás szerint Kisiratosot 106 házas és 19 házatlan zsellércsalád lakta.⁶ Az eredeti telepítési szerződés nem maradt ugyan fenn, de a kisiratosi római katolikus parókia *Historia Domus*ának melléklete őrzi az 1843. február 18-án felújított szerződést, amely néhai Szalbek György özvegye, született Török Zsófia mint Kisiratos pusztának örökös birtokosa és a megtelepedett dohánytermesztő kertészek között kötött.⁷ A dohánytermesztés fontosságát bizonyítja, hogy a falu pecsétjében már a kezdetektől megjelent a dohánylevél.

A kisiratosi római katolikus templom

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején egységes közösséggé vált, saját jegyzővel, bíróval, esküdtekkel. A jobbágyrendszer felszámolása után a szerződéses jobbágy és zsellér lakosság a telkek és földek szabad tulajdonosa lett. A XIX. és XX. század fordulóján Kisiratos szépen fejlődő nagyközség, amelynek határában egyetlen jelentős nagybirtok létezett, a Jakabffy Béláé, amely 561 kataszteri holdból állt. 1920-ban Kisiratos a román állam részévé vált, neve Dorobanți lett, melynek jelentése *darabont, azaz gyalogos katona*.

A hatalmváltás sok változást hozott a település életében, ám Kisiratos mindmáig megmaradt egy földjéhez, házaihoz, anyanyelvéhez, szokásaihoz hűen ragaszkodó községnek, amely tiszteli a történelmét, hagyományait és a múltat

¹ Dr. Kovách Géza: Kisiratos. Történelmi áttekintés. Alma Mater Alapítvány, Arad, 2004. 65.

² Uo. 8.

³ Uo. 9.

⁴ Uo. 12.

⁵ Ilona János: Kisiratos Polgármesteri Hivatala. 2005. 8.

⁶ Uo. 8.

⁷ Dr. Kovách Géza i.m. 59.

alapozva alakítja a jövőt. Ebből a szívében őrzött hagyományból gyűjtött össze egy füzért Kovács Ferenc az 1950-es években, aki a kisiratosi iskola tanáraként diákjai segítségével jegyezte le a kisiratosi népköltési termékeket, lakodalmi verseket, dalokat, szólásokat, találós kérdéseket, meséket. Munkája *Iratosi kertek alatt – Kisiratosi népköltészet* címmel jelent meg 1958-ban. A könyv megjelenése után Kovács Ferencet a tanügyből eltanácsolták, de a gyűjtési munkát nem hagyta abba, Aradon folytatta a város külső negyedeiben.⁸ Kéziratos művének legizgalmasabb része az aradi–kisiratosi mondatár, amelybe belefoglalta mindazt, ami az *Iratosi kertek alatt* című kötetéből kimaradt. A kézirat mondái között szerepelnek történeti mondák, betyár, eredetmagyarázó, helyi mondák, s a falura igen jellemző kincsmondák. A kisiratosi mondamondók, akiknek nevét szintén tartalmazza a kézirat, fiatalok és öregek egyaránt, a legfiatalabb köztük az akkor 18 éves Antal Mihály, a legidősebb pedig a 90 éves Barják Károly. A kisiratosiak által mesélt történelmi monda, az Attila temetkezési helyéről szóló és a Csanád vezér győzelmét bemutató közismert, ám a mohácsi vésztől szóló mondat és a helyi mondatok csak kevesen hallották. Ezek között említeném az iratosi oltárképről terjedt történetet is. Külön kiemelném a hiedelemmondákat, amelyekben valós személyek szellemek járásáról mesélnek, és a kincsmondákat, amelyeket a gyűjtés pillanatában a falu szinte minden lakója ismert. Ezekről a történetekről és keletkezésük módjáról szeretnék bővebben is szólni. A Szent Miklós fából faragott képének kiadásáról szóló monda alapjául szolgáló históriát Borovszky Samu Csanád vármegyéről szóló monográfiája nyomán a falu író és műfordító plébánosától, Hodács Ágostontól hallották a kisiratosiak. Valószínű, hogy a kisiratosiakhoz nem kapcsolható mondák elterjedése is neki tulajdonítható. Az ismert, Attila temetkezési helyéről szóló mondatról és a Csanád vitéz győzelmét elbeszélő közismertségük miatt nem szólnék bővebben. A mohácsi vésztől viszont az akkor 75 esztendő Csonka Jánostól a következő történet hangozott el:

„Nagyon régen volt, hogy a törökök nagy sereggel jöttek Magyarország ellen. Az egész országból mindenhol verbuválták a harcra képes embereket, oszt mentek a Dunának túlsó felére. Iratosról is ment vagy 6 lovas, meg 88 jobbágy. Ezeket a földesúr veres hajú unokatestvére vezette a háborúba. Volt nagy sírás, amikor a falu fiataljai elmentek, mert mindenki tudta, hogy nagy harcba indulnak. Így is lett. Elől lovagolt a vörös hajú, utána 5 nemes, aztán meg gyalog a nyolcvannyalc pór. Ahogy elmentek, úgy

A kisiratosi tájház

⁸ Sarusi Mihály: Népköltés a város peremén. In Kovács Ferenc: Aradvégi mondák. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1995. 7.

nem jött vissza csak két pór, ott pusztultak mind, merthogy a török meg túlerőben volt, oszt lemészárolta az egész hadat Mohácsnál. Mikor a két pór hazagyűtt, oszt elmondta a nagy pusztítás hírét, az egész faluban sírás-rívás volt heteken keresztül. Ráborult a gyász Iratosra, merthogy minden deli legénye oda volt a falunak.”⁹

Érdekes mondát mesélt el az akkor 50 éves Magyar János az iratosi templom oltárképéről, amelyben valós események és csodás elemek is fellelhetők. A monda röviden arról szól, hogy a török által kért nagyon sok pénzt a falu bírása nem tudta kifizetni, ezért egy csapat török rontott a falura és lerombolt mindent. Elpusztult a templom is, csak egy képet tudott Bali Balázs éjszaka megmenteni, azt, amelyet előző nap a törökök nem tudtak elvinni, mert kocsijuk nem indult meg vele, bár abba hat lovat is fogtak. A képet Bali Balázs családja apáról fiúra adta, s azzal hunyta le a szemét mindegyik, hogyha a törököt már kiűzték és a falu ismét megépül, a képet vissza kell vinni a helyére. Az Úr 1836. esztendejében Szalbek Zsófia nagyszony nagy pénzt adott a jobbágyoknak, hogy azon templomot építsenek. Amikor felépült, Bali Ferenc elhozta a képet a helyére. Azóta itt volt a kép, amely Szűz Máriát meg a gyermek Jézust írta meg örök dicsőségül annak, „*hogy az Úr Jézus csodát tett, oszt nem hagyta, hogy a hitetlenek elvigyék a képet*” – állította a mesélő.¹⁰

A 20 éves Korpa János történetéből, amelynek címe: *Az öreg ember jóslata* egy történelmi esemény megjövendölése ismerhető meg. Íme a történet, ahogyan azt a gyűjtő hallotta: „*Amikor még tatán gyerekek volt, a kürtösi határba ment még két gyerekkel, vitte az ételt a vasúttöltésnél dolgozó apjának. Ahogy így mentek hárman, hát elébük tűnt egy ősz öregember. A két kisebbik gyerek elszaladt, csak ő egyedül maradt ott, mert ő nem félt. Az ősz öreg ember mutatott tatámnak három nagy lyukat a gyepon, oszt mondtá neki, hogy nyúljon bele ebbe a három lyukba. Tatám belenyúlt előbb az egyikbe. Ahogy beletette a kezét, hát abban a lyukban, mindjárt érezte, hogy abban zab van. Kihúzta a kezét, oszt a marka tele volt gyönyörű sárga zabbal. Azután belenyúlt a másik lyukba. Ahogy beletette a kezét, hát mindjárt érezte, hogy az csak búza lehet. Kihúzta a markát, hát gyönyörű acélos búza volt abban. Akkor belenyúlt tatám a harmadik lyukba. Ahogy beletette a kezét, valami sikamlós, nyálkás, folyékonyat érzett abban. Kihúzta a markát, hát csupa vér volt a keze. Akkor az öregember megszólalt: A három lyuk három évet jelent. Az első évben zabból lesz jó termés, a második évben búzából olyan termés lesz mint amelyet még nem is láttak, de a harmadik évben annyi vér fog folyni, hogy nagyon... Így is lett. Mert hogy ez 1846-ban volt. Abban az évben jó volt a zab, a rákövetkezőben a búza, de negyvennyolcban kitért a forradalom, oszt annyi vér folyt, hogy nagyon.*”¹¹

Sarusi Mihály kisiratosi származású író, az iratosi néptörténet kiváló ismerője szerint a monda helyszíne valahol Almásy-Iratos táján lehetett, ott, ahol a valóban nagyon véres 1848-ban látta meg a napvilágot a falurajzíró később időjőssá vált dédapja.¹²

A 20 éves Andó Etelka „igaznak” tartott története nagyapja fiatalkori találkozását örökíti meg az elátkozott vörös arcú emberrel. Történetében egy öreg boszorkány nagyon megharagudott egy emberre, és elátkozta őt. Az átok úgy szólt, hogy az embernek olyan pirosan égjen a teste, mint a sült hús. A legények, akik Iratosról át szoktak menni Nagyiratosra a bálba, gyakran találkoztak ezzel a vörös emberrel, akitől nagyon féltek. Volt azonban a legények között egy, aki igen merész volt. Egy alkalommal ő is nagyon megjegyti a vörös embertől és ijedtében felkapott egy botot és azzal akart az emberre ütni. Az ütés azonban visszaesett rája. Az embernek viszont elmúlt a vörös színe és így szólt a legényhez: „*Köszönöm, fiam, hogy megszabadítottál a varázslattól, mert úgy voltam elátkozva, hogy amíg valaki rám nem üt, addig viseljem a bélyeget.*”¹³

Külön kell szólni Kisiratos „kincsmonda kincséről”. A 16 kincsmonda miatt a falut méltán nevezhetjük „kincses Iratosnak” is. A mai kisiratosi embereket elgondolkoztatja a kérdés: mi ihlette Kisiratos akkori népét e sok kincsmonda teremtésére. A kérdésre Sarusi Mihály tollából a következő magyarázatot olvashatjuk: „*Kisiratos nyugati határában, a falu szélétől pár száz méterre emelkedik a Schneider és Szöllős halom... A Nagyiratosra, Szentpálra a két Várjásra, Aradra vagy más délre és nyugatra lévő helyekre igyekvő kisiratosiak e két domb között kocsiútiak, gyalogoltak el... A koránkelő, esti szürkületben hazasiető iratosi ember félelem keltette gyakori képzelgése is hozzájárulhatott az e halmok ihlette költé-*

⁹ Kovács Ferenc i. m. 24.

¹⁰ Uo. 24.

¹¹ Uo. 32.

¹² Sarusi Mihály: Iratosi néptörténetünkből, www.kortarsonline.hu 2014/11 arch-iratos 25383

¹³ Kovács Ferenc i. m. 31.

szethez. *A két domb körüli sejtelmes homályban eligazodás vágya mellett a kincskereső szenvedély is ott munkálkodik e mesés történetekben.*¹⁴ Íme izelítőnek három rövid történet.

A 75 esztendőös Csonka János azt mesélte, hogy volt egy asszony, aki a kisiratosi gyepen ment át Arad felé. Az éjszaka nagyon sötét volt, nem látott semmit, csak azt, hogy valaki megy előtte lámpával. Sietett utána, de az is sietett, hogy ne érje utol. Sokáig ment, s már hajnalodott, amikor meglátta, hogy még mindig azon a helyen van, s a lámpa körülcsalogatta őt a dombon.¹⁵

A 20 éves Tapasztó János Nyúlki Jani tatájának esetét monta el, akinek minden éjjel megjelent egy öregember. Az öreg elmondta, hogy neki kell őriznie a halmot, amelyben egy láda arany van és felkérte Nyúlki Jani tatáját, hogy ássa ki a kincset. Ennek föltétele, hogy ásás közben semmi rosszra nem szabad gondolni, hanem folytonosan imádkozni kell, mert másképpen eltűnik a láda arany. Arra is vigyázni kell, hogy közben lát majd oroszlánt, farkast, akasztófát, de ez csak látomás lesz. Nyúlki Jani tatája ki is ment néhány falubelijével, ám amikor ásás közben a ládába ütköztek, jöttek a látomások, amelyektől megijedtek és a ládát otthagyták kinccestől.¹⁶

A legnagyobb veszély azonban abban a kincsmondában rejlik, amelyet a 70 esztendőös Bába János mesélt, ekképpen: *„A dombon belül egy kocsmá van, oszt innen mennek éjszakánként a föld színére a lámpással, didergő lány alakjában, öregember alakjában meg öregasszony alakjában. Másik alkalommal megint megjelent az öreg, oszt azt mondta, hogy sokan menjenek ki a dombhoz, állják körül, fogják meg a kezüket, oszt úgy imádkozzanak. El is mentek sokan, oszt úgy csináltak, ahogy az öreg ember mondta. Egyszerre megjelent a láda tele arannyal, oszt mellette megjelent egy koporsó is. Az öreg megmondta nekik, hogy abba bele kell feküdni, oszt háromszor megfordítani, akkor el lehet vinni a láda aranyat. Ezt senki sem merete megtenni, oszt ezért eltűnt a koporsó is meg a láda arany is.*”¹⁷

A kincsmondák aranyát természetesen nem találták meg Kisiratoson, de világossá vált, hogy kincsekhez nem csodák folytán lehet jutni, s az ember legnagyobb kincse, amit őrizni kell nem is az arany, hanem a természet és az ember által létrehozott értékek.

Mondák után kutatva magam is érdeklődtem szülőfalumban. Újabb mondákat senki sem tudott mesélni, viszont így közelebről megismertem az itt élő emberek szokásait, népköltészetét, amelyek ma is úgy élnek tovább az emberek tudatában és szívében, miként a már alig fellelhető *Iratosi kertek alatt* című kötetben Kovács Ferenc összegyűjtötte ezeket. Csodálattal hallgattam a lakodalmi étek beköszöntőjéből áradó humort, a találós kérdések szellemességét és a közmondások igazságait. Kincskereséssel a kisiratosiak ma már nem foglalkoznak, inkább az *„Egy szántás egy kinyér, három szántás három kinyér”* közmondásunk szellemében nap mint nap szorgalmasan teszik dolgukat, és építenek maguknak gazdag tapasztalataikra alapozva becsületes munkával egy valódi anyagi és szellemi értékekben gazdag Kisiratosot.

Godó Ákos

Hírek

Címerbizottság alakult. 2016 szeptemberében megtartotta alakuló ülését a Nemzeti Címer Bizottság az Országgházban. A Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes vezetésével és heraldikai szakértők – Bertényi Iván és Pandula Attila professzorok – részvételével működő testület feladata, hogy segítse a helyi és nemzetiségi önkormányzatok jelképeinek szakszerű megalkotását. A bizottság évente legalább négy alkalommal vizsgálja az elé terjesztett önkormányzati címertervezeteket. Szükség esetén ajánlásokat, javaslatokat fogalmaz meg, valamint segítséget nyújt a heraldikai szabályoknak megfelelő jelképek megalkotása érdekében. (MTI)

¹⁴ Sarusi Mihály: Kincses Iratos. In Kovács Ferenc: Aradvégi mondák i. m. 8.

¹⁵ Kovács Ferenc i. m. 39.

¹⁶ Uo. 36.

¹⁷ Uo. 38.